Damian Halmer
Maciej Goliszewski

Emil Nikel

1851–1921

Damian Halmer
Maciej Goliszewski
Emil Nikel. 1851–1921
Żory 2024

Korekta:
Sławomir Koczy

Opracowanie graficzne i skład:
OKO MI SKOKO Tomasz Kałamorz

Wydawcy:
Żorskie Towarzystwo Kulturalne Kontrapunkt
Miejski Ośrodek Kultury w Żorach

Copyrighs by Damian Halmer, Maciej Goliszewski 2024

Publikacja dofinansowana ze środków Gminy Miejskiej Żory

ISBN 978-83-942567-3-9

Egzemplarz bezpłatny

DZIECIŃSTWO W ŻORACH – MUZYCZNE KORZENIE

Emil Konstantin Nikel urodził się 12 września 1851 roku w Żorach, niewielkim mieście na Górnym Śląsku, które w XIX wieku było częścią Królestwa Prus. Żory – wówczas znane jako Sohrau – miały bogatą historię, sięgającą średniowiecza. Miasto, założone w 1272 roku na prawie magdeburskim, od wieków pełniło rolę lokalnego ośrodka administracyjnego i handlowego, a rzemieślnicy i kupcy stanowili bardzo ważną część lokalnej społeczności. W XIX wieku, podobnie jak wiele innych miast na Śląsku, Żory przechodziły przez okres intensywnych przemian gospodarczych i społecznych, związanych z industrializacją.

Religia odgrywała kluczową rolę w życiu mieszkańców Żor. W XIX wieku dominującą religią w mieście było katolicyzm, który kształtował życie duchowe i społeczne jego mieszkańców. Żory były jednym z tych miast Górnego Śląska, gdzie religia katolicka miała wyjątkowo silną pozycję, a Kościół katolicki odgrywał ważną rolę w edukacji i życiu kulturalnym. Niemniej jednak, w XIX wieku w Żorach, podobnie jak w wielu innych miejscach na Śląsku, obecna była także społeczność protestancka i żydowska, choć stanowiła ona mniejszość. Warto też dodać, że społeczność ta była zdecydowanie bardziej zasymilowana ze społecznością niemiecką,

podczas gdy katolicy, a już w szczególności mieszkańcy miejskich obrzeży i reprezentujący społeczność rolniczą, stanowili społeczność tradycyjną, mocno zakorzenioną w tradycji i nieco bardziej identyfikującą się z powoli kształtującym się ruchem polskim.

Głównym miejscem kultu dla katolickiej społeczności Żor był kościół pw. Świętych Apostołów Filipa i Jakuba, który odgrywał centralną rolę w życiu religijnym miasta. Kościół, pierwotnie gotycki, później przebudowany w stylu barokowym, został w XIX wieku poddany licznym przebudowom, które nadały mu neogotycki charakter. To właśnie w tym kościele ojciec Emila Nikla pełnił funkcję organisty i dyrygenta chóru. Kościół Świętych Apostołów Filipa i Jakuba był nie tylko miejscem nabożeństw, ale także ośrodkiem edukacyjnym, gdzie odbywały się lekcje religii, a także próby chóru, w których młody Emil uczestniczył od najmłodszych lat.

Żory, mimo swej niewielkiej skali, miały silnie rozwiniętą tradycję muzyczną, szczególnie w kontekście muzyki kościelnej. Kościół był miejscem, gdzie muzyka odgrywała centralną rolę w liturgii, a chór i organy były nieodłącznym elementem każdego nabożeństwa. Funkcja organisty była jedną z najważniejszych ról w społeczności kościelnej, nie ograniczała się jedynie do grania na organach podczas mszy, organista był również odpowiedzialny za prowadzenie chóru, przygotowanie muzyczne dzieci i młodzieży, naukę muzyki, a także za organizację wydarzeń w parafii.

Dla młodego Emila, dom rodzinny w Żorach był miejscem, gdzie muzyka i religia były nierozerwalnie ze sobą związane. To tutaj, pod okiem ojca, nauczył się podstaw gry na organach i zrozumiał, jak ważna jest muzyka w życiu duchowym. Tak narodziła się jego pasja do muzyki, która później przerodziła się w wielką karierę kompozytorską i duszpasterską.

EDUKACJA MUZYCZNA I AKADEMICKA

Po ukończeniu podstawowego etapu edukacji w Żorach, Emil Nikel kontynuował naukę w gimnazjach w Gliwicach i Raciborzu, które w tamtych czasach były ważnymi ośrodkami edukacyjnymi na Górnym Śląsku. Wybór tych miast nie był przypadkowy – zarówno Gliwice, jak i Racibórz były miejscami, gdzie kultura i edukacja miały wysokie znaczenie, a szkoły oferowały wysoki poziom nauczania, szczególnie w zakresie muzyki.

Jako nastolatek, Emil szybko wyróżnił się na tle rówieśników. W wieku zaledwie 12 lat został mianowany organistą w kościele gimnazjalnym w Gliwicach. Miał wówczas wyjątkową okazję rozwijać swoje umiejętności pod okiem wybitnych muzyków i nauczycieli. Jednym z najważniejszych mentorów był Florian Heissig, organista i rektor chóru w parafii Wszystkich Świętych w Gliwicach. To właśnie pod jego kierunkiem Nikel doskonalił swoje umiejętności gry na organach oraz zdobywał wiedzę na temat teorii muzyki, harmonii i kontrapunktu. Heissig dostrzegł w młodym adepcie nie tylko talent, ale także pasję i zaangażowanie, co skłoniło go do poświęcenia uczniowi dodatkowego czasu i uwagi. W tym okresie Nikel zaczął również komponować swoje pierwsze utwory, choć były one jeszcze skromne i głównie służyły jako ćwiczenia kompozytorskie.

Po ukończeniu gimnazjum, Emil Nikel podjął decyzję o kontynuowaniu edukacji na wyższym poziomie. Wybór padł na uniwersytety we Wrocławiu i Pradze, gdzie postanowił studiować teologię i filozofię. Wrocław, będący wówczas jednym z najważniejszych ośrodków akademickich nie tylko na Śląsku, ale w tej części Europy, oferował szerokie możliwości intelektualnego rozwoju, a także dostęp do bogatego życia kulturalnego. Wrocławskie środowisko akademickie, z jego różnorodnymi wpływami i tradycjami, miało ogromny wpływ na kształtowanie się światopoglądu młodego Nikela.

Studia teologiczne we Wrocławiu, w którym również studiował kilka lat później jego młodszy brat Johannes (ur. 18 października 1863 roku również w Żorach), były dla Emila czasem intensywnej pracy nad sobą. Obok studiów teologicznych i filozoficznych, które stanowiły trzon jego edukacji, Nikel poświęcał wiele czasu na zgłębianie teorii muzyki. To właśnie we Wrocławiu zaczął interesować się głębiej muzyką sakralną, szczególnie śpiewem gregoriańskim, który później stał się jego specjalnością.

Praga, do której Nikel udał się na dalsze studia, była miastem o niezwykle bogatej tradycji muzycznej. Znana z wybitnych kompozytorów i muzyków, takich jak Antonín Dvořák czy Bedřich Smetana, Praga oferowała Emilowi możliwość obcowania z muzyką na najwyższym poziomie. Studia w Pradze były dla Nikela okresem intensywnego rozwoju intelektualnego i artystycznego. W Pradze również zaczął tworzyć bardziej zaawansowane kompozycje, które z czasem zyskały uznanie w kręgach muzycznych.

SŁUŻBA BOGU PRZEZ MUZYKĘ

Po ukończeniu studiów teologicznych i filozoficznych, Emil Nikel przyjął święcenia kapłańskie w 1877 roku. Był to moment przełomowy w jego życiu, który oznaczał nie tylko początek kariery duchownego, ale także możliwość pełnego zaangażowania się w działalność na rzecz Kościoła. Jako młody kapłan został skierowany do bawarskiej Ratyzbony, gdzie miał okazję kontynuować swoją edukację muzyczną w renomowanej Szkole Muzyki Kościelnej.

Ratyzbona, z jej wspaniałymi zabytkami i długą tradycją muzyki sakralnej, była idealnym miejscem dla rozwijania talentu muzycznego Nikela. Szkoła Muzyki Kościelnej (Kirchen--msikschule) w Ratyzbonie, założona w 1821 roku jako Akademia Muzyki Kościelnej, była jednym z wiodących ośrodków kształcenia w zakresie muzyki liturgicznej w Niemczech. Oferowała programy nauczania obejmujące śpiew gregoriański, dawne techniki kompozytorskie oraz muzykę liturgiczną.

Jako duchowny, Emil Nikel miał wyjątkową możliwość łączenia swoich pasji muzycznych z posługą kapłańską. Jego zaangażowanie w muzykę kościelną miało na celu nie tylko podniesienie poziomu artystycznego liturgii, ale także głębsze oddziaływanie na wiernych poprzez muzykę. Nikel wierzył, że muzyka jest jednym

z najważniejszych środków wyrazu duchowego, który może głęboko poruszać serca i umysły ludzi.

W 1879 roku Emil Nikel został mianowany prefektem studiów i muzyki w konwikcie w Bambergu. Ta nowa funkcja dała mu szerokie pole do działania. Oprócz nadzoru nad edukacją muzyczną młodzieży, Nikel miał również wpływ na kształtowanie muzycznego oblicza liturgii w konwikcie. Jego działalność była wysoko oceniana przez przełożonych, co zaowocowało dalszymi awansami.

Wkrótce potem, Nikel został przeniesiony do Wrocławia, gdzie pełnił funkcję wikarego katedralnego. Jako wikary katedralny, Nikel nie tylko prowadził życie liturgiczne, ale także intensywnie angażował się w reformowanie muzyki kościelnej. Wprowadzał elementy śpiewu gregoriańskiego do liturgii oraz propagował idee ruchu cecyliańskiego.

Ruch cecyliański, który zyskał na znaczeniu w XIX wieku, był reformistycznym ruchem w muzyce kościelnej, mającym na celu odnowienie i podniesienie jakości muzyki liturgicznej w kościołach katolickich. Nazwa ruchu pochodzi od św. Cecylii, patronki muzyki kościelnej. Główne założenia ruchu cecyliańskiego obejmowały odrodzenie śpiewu gregoriańskiego i tradycyjnych form muzyki sakralnej, zwłaszcza w kontekście liturgii. Zwolennicy ruchu uważali, że muzyka kościelna powinna być głęboko związana z jej duchowym i liturgicznym charakterem, a nie z formami koncertowymi czy wokalnymi, które mogą odciągać uwagę od jej głównej funkcji. Ruch ten miał również na celu promowanie wysokiej jakości wykonania muzyki sakralnej oraz kształcenie specja-listów w tej dziedzinie.

We Wrocławiu Emil Nikel zyskał reputację jednego z najważniejszych reformatorów muzyki kościelnej w regionie. Jego praca przyczyniła się do podniesienia poziomu artystycznego liturgii

i umocnienia tradycji śpiewu gregoriańskiego jako centralnego elementu muzyki kościelnej.

We Wrocławiu mieszkał i współpracował wraz ze swym, wspomnianym już wcześniej bratem – Johannesem – który z czasem stał się wybitnym teologiem i biblistą. Podobnie jak Emil, tak i Johannes poświęcił swoje życie na służbę Kościołowi, choć na innym polu. Jego prace naukowe z zakresu biblistyki były szeroko cenione i wykorzystywane na wielu uniwersytetach w Europie. Razem z Emilem tworzyli intelektualny duet, który miał znaczący wpływ na rozwój religijnej myśli i kultury na Śląsku.

W 1884 roku Emil Nikel osiadł w Zabrzu, gdzie pełnił funkcję wikarego w jednym z kościołów. Posługując i pracując w Zabrzu założył tam pierwsze Stowarzyszenie Cecyliańskie. W 1887 roku, a więc po zaledwie trzech latach od powrotu na Górny Śląsk, Emil Nikel został powołany na stanowisko Kapelana Królewskiej Dywizji i nauczyciela religii w gimnazjum oraz seminarium nauczycielskim dla kobiet w Toruniu. Jego praca w Toruniu była kontynuacją jego misji na rzecz odnowienia muzyki kościelnej. Założone przez niego Stowarzyszenie Cecyliańskie w Toruniu szybko stało się jednym z najważniejszych ośrodków reformy muzyki kościelnej w Niemczech.

W 1899 roku Nikel powrócił do Wrocławia, gdzie pełnił funkcję pierwszego ceremoniarza katedralnego. Z miastem tym związany był do końca swego życia.

ŻORY. Widok z Rynku na kościół katolicki.
SOHRAU. Durchblick vom Ringplatz nach der kath. Kirche.

MISTRZOWSKIE KOMPOZYCJE

Twórczość Emila Nikela to prawdziwa skarbnica muzyki sakralnej, która na stałe wpisała się w historię Kościoła Katolickiego. Jego dzieła, obejmujące szeroki wachlarz form muzycznych, od mszy i requiem, po pieśni maryjne i psalmy, stały się fundamentem współczesnej muzyki liturgicznej. Jego kompozycje charakteryzują się głębokim zakorzenieniem w tradycji, a jednocześnie wprowadzają nowatorskie rozwiązania, które nadają im świeżości i oryginalności.

Jednym z najważniejszych utworów Nikela jest kantata *„Cäcilias Gebet”* (*„Modlitwa Cecylii”*), która stanowi hołd dla św. Cecylii, patronki muzyki kościelnej. Kantata ta, pełna subtelnych melodii i głębokiej ekspresji, stała się symbolem jego zaangażowania w ruch cecyliański i jego oddania muzyce sakralnej. Inne ważne kompozycje z tego okresu to pięć mszy, dwa requiem, dwa *Te Deum* oraz cztery litanie, które były szeroko wykorzystywane w liturgii i cieszyły się dużym uznaniem zarówno w Niemczech, jak i poza ich granicami.

Lista kompozycji tego autora wydanych drukiem jest szeroka. Jest też bardzo różnorodna, bo Nikel był autorem zarówno dzieł opracowanych na organy, ale też na większe składy, z wykorzysta-

niem obojów, skrzypiec i innych instrumentów. Również drukiem wydane zostały opracowania dla chórów kościelnych, w tym bardzo bogaty zestaw pieśni żałobnych i pasyjnych. Łącznie drukiem wydanych zostało około 20 opracowań jego autorstwa.

Liczba oryginalnych utworów skomponowanych przez Nikela jest imponująca. Jest autorem ponad 200 miniatur, 200 hymnów i pieśni na nieszpory, 120 pieśni pogrzebowych, a także wielu marszy, uwertur i psalmów. Wiele z jego prac powstało jedynie w rękopisie, w jednym egzemplarzu i nie dotrwało do naszych czasów. Szczególnie okres II wojny światowej i zniszczenia związanych z Nikelem kościołów mogły wpłynąć na fakt, że znamy dziś jedynie część jego dzieł. Jest więc bardzo możliwe, że podane wyżej liczby są zaniżone.

100
Orgel-Vorspiele
in den alten Kirchentonarten und modernen Dur- und Moll-Tonarten
mit Berücksichtigung der 23 Einheitslieder
der Deutschen Diözesan-Gesangbücher
für den kirchlichen Gebrauch
komponiert von
Dr. Emil Nikel
Op. 56.
Breslau 1918
Verlag von Franz Goerlich.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Oprócz swojej działalności kompozytorskiej i duszpasterskiej, Emil Nikel był także wybitnym teoretykiem muzyki kościelnej. Jego najważniejsze dzieła naukowe to *„Geschichte der katholischen Kirchenmusik"* (*„Historia muzyki kościelnej"*) oraz *„Geschichte des gregorianischen Chorals"* (*„Historia chorału gregoriańskiego"*), które stały się podstawowymi lekturami dla muzyków kościelnych i teoretyków muzyki.

„Geschichte der katholischen Kirchenmusik" to monumentalne dzieło, które liczy 500 stron i zawiera szczegółową analizę rozwoju muzyki kościelnej od jej początków aż do czasów współczesnych Niklowi. W tej pracy Nikel skupił się na najważniejszych okresach i postaciach, które miały wpływ na kształtowanie się muzyki liturgicznej. Opisał również reformy, które miały na celu odnowienie i przywrócenie pierwotnego piękna muzyki kościelnej.

„Geschichte des gregorianischen Chorals" to praca poświęcona historii i znaczeniu chorału gregoriańskiego, który Nikel uważał za najczystszą formę muzyki liturgicznej. W swoim dziele analizował genezę, rozwój i funkcję chorału w liturgii katolickiej, a także wpływ, jaki wywarł on na późniejszą muzykę sakralną. Było to jedno z najważniejszych dzieł w literaturze muzykologicznej tamtych czasów, które miało ogromny wpływ na rozwój teorii muzyki sakralnej.

W uznaniu za swoje osiągnięcia naukowe i wkład w rozwój muzyki sakralnej, Emil Nikel został w 1905 roku mianowany profesorem, a w 1908 roku uhonorowany zaszczytnym tytułem doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego. Było to jedno z najwyższych wyróżnień, jakie mogło spotkać teoretyka muzyki w tamtych czasach. W 1906 roku otrzymał jedno z najwyższych wyróżnień w Kościele katolickim – tytuł Papieskiego Tajnego Szambelana (Päpstlicher Geheimkämmerer).

Szambelan papieski to tytuł honorowy, który pierwotnie oznaczał dworzanina mającego dostęp do prywatnych komnat papieża, pełniącego służbę przy jego osobie. Z czasem stał się wyróżnieniem symbolicznym, przyznawanym za wybitne zasługi na rzecz Kościoła. Dla Nikla było to ukoronowanie jego długiej i owocnej kariery, podczas której nie tylko komponował muzykę, ale także reformował i nauczał, pozostawiając trwały ślad w historii muzyki sakralnej.

Mimo podeszłego wieku, Emil Nikel nie zaprzestał swojej działalności. Nadal angażował się w życie kościelne i muzyczne, dzieląc się swoją wiedzą i doświadczeniem z młodszymi pokoleniami. Jego prace były nadal publikowane i wykonywane, a on sam był często zapraszany do udziału w różnych wydarzeniach kulturalnych i religijnych.

Zmarł 17 maja 1921 roku we Wrocławiu, pozostawiając po sobie ogromny dorobek muzyczny i naukowy, który do dziś stanowi źródło inspiracji dla muzyków i teoretyków muzyki sakralnej. Jego brat Johannes, który zmarł trzy lata później, również zapisał się na kartach historii jako wybitny teolog, tworząc z rodzeństwa Nikelów symbol intelektualnej i duchowej spuścizny Górnego Śląska.

Bibliografia:

Baker's Biographical Dictionary of Music and Musicians. Third Edition, ed. Alfred REMY, New York – Boston 1919.

Bernhard KOTHE, *Musikalisch-liturgisches Wörterbuch. Für alle Freunde Kirchenmusik, insbesondere zum Handgebrauche für Chordirigenten*, Breslau 1890.

Deutsche Biographische Enzyklopädie der Theologie und der Kirchen, Hrsg. Bernd MOELLER, Brun JAHN, Bd. 1, *A–L*. München 2005.

Remigiusz POŚPIECH, *Honoris causa dla muzyko. Kompozytorzy i dyrygenci jako honorowi doktorzy Uniwersytetu Wrocławskiego*, [w:] *Księga Pamiątkowa jubileuszu 200-lecia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, t. 4, red. J. Harasymowicz, Wrocław 2015.

ks. Antoni REGINEK, *Słownik biograficzny muzyków kościelnych i twórców religijnej kultury muzycznej na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, Katowice 2022.

Schlesisches Musiklexikon, Hrsg. Lothar HOFFMAN-ERBRECHT, 389. Augsburg 2001.

Leonard SMOŁKA, *Uniwersytet Wrocławski zapleczem intelektualnym Żor na przełomie XIX i XX wieku,* [w:] *Materiały z sesji popularnonaukowej „Żory – historia i tradycja". Miejski Ośrodek Kultury w Żorach, 12. lutego 1992*, Żory 1992.

Piotr TARLIŃSKI, *Muzyka kościelna na Górnym Śląsku w kontekście cecylianizmu i przemian społecznych (1868–1918)*, Opole 2019.

ks. Augustyn WELTZEL, *Historia miasta Żory na Górnym Śląsku*, tłum. Zygmunt KRAKOWCZYK i inni, Żory 1997.

Dofinansowano
ze środków
Gminy Miejskiej
Żory